

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De intergenerationele overdracht van extreme gedachtensystemen: theoretische verkenning van een nieuw onderzoeksdomein

Wieringen L. van; Weggemans D.J.; Liem M.C.A.

Citation

De intergenerationele overdracht van extreme gedachtensystemen: theoretische verkenning van een nieuw onderzoeksdomein. (2022). De intergenerationele overdracht van extreme gedachtensystemen: theoretische verkenning van een nieuw onderzoeksdomein. *Mens En Maatschappij*, 97, 437-451.
doi:10.5117/MEM2022.4.005.WIER

Version: Not Applicable (or Unknown)
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3562564>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

De intergenerationele overdracht van extreme gedachtensystemen

Theoretische verkenning van een nieuw onderzoeksdomein

Layla van Wieringen

Universiteit Leiden

l.van.wieringen@fgga.leidenuniv.nl

Daan Weggemans

Universiteit Leiden

d.j.weggemans@fgga.leidenuniv.nl

Marieke Liem

Universiteit Leiden

m.c.a.liem@fgga.leidenuniv.nl

Abstract

The intergenerational transmission of an extreme belief systems: Theoretical exploration of a new field of study

With the recent rise and fall of IS, academics and policy makers around the world are expressing concerns about the fate of children of former foreign fighters. Will they follow in their parents' footsteps? In this paper, we argue that in light of this discussion, the intergenerational transmission of extreme beliefs deserves a research agenda of its own. The transmission of extreme ideologies, such as extremism and cultism, constitutes a unique topic, not previously captured in traditional transmission studies. The concepts commonly used in popular media, such as 'brainwashing' and 'indoctrination', similarly fall short when trying to understand this phenomenon. Instead, a multidisciplinary approach centered around the concept intergenerational transmission is proposed. We present some of our preliminary literature findings on this topic, and consider their relation to broader theoretical frameworks. We conclude with several considerations and suggestions for future research, to better understand the intergenerational transmission of extreme ideologies in all its complexity.

Keywords: *extremism, socialisation, intergenerational transmission, radicalism, cultism*

1 Inleiding

Sinds het uiteenvallen van het voormalige kalifaat van Islamitische Staat (IS) worstelen Europese landen met uitgereisde vrouwen en hun kinderen, die in kampen in Syrië en Turkije verblijven. De uitspraak van de Hoge Raad dat de Nederlandse Staat geen inspanningsverplichting heeft om deze groepen te repatriëren (Hoge Raad, 2020), deed veel stof opwaaien. Een veel gehoord argument vóór het opnemen van deze kinderen, is dat zij in deze kampen zouden worden ‘gehersenspoeld en geïndoctrineerd’ (Van der Aa, 2018; Eelbode, 2021), en dat dit met een gedegen resocialisatie- en re-integratietraject in Nederland teruggedraaid zou kunnen worden. Deze redenering heeft België mede doen besluiten om Belgische kinderen van IS-strijders te repatriëren (Eelbode, 2021) – een beslissing die landen als Duitsland en Finland al eerder namen (Lamote, 2020). In Nederland beweren online criticasters daarentegen dat deze ‘bomgordelkinderen’ (Van San, 2019, p. 7) niet meer te redden zouden zijn – en dat men dit ‘Paard van Troje’ (p. 7) daarom beter buiten de Nederlandse grenzen kan houden (Van San, 2019). Het is vanuit deze optiek niet verwonderlijk dat Van San (2019) hierbij de vergelijking trekt tussen de discussie rondom IS-kinderen, en hoe er in het verleden tegen kinderen van NSB’ers werd aangekeken. Ook in die context heerste angst voor het kroost van mensen die in de oorlog ‘fout’ waren geweest – en verkeerde men in de veronderstelling dat deze kinderen een morele heropvoeding zouden moeten ondergaan (Van San, 2019).

De kern van zowel de discussie over IS-kinderen, als die (in het verleden) over kinderen van NSB’ers, raakt aan de vraag hoe beïnvloedbaar de kinderlijke geest is – en wat er nodig is om een kind de ideeën van zijn of haar ouders over te laten nemen. Het draait, met andere woorden, om de mate waarin kinderen vatbaar zijn voor de denkbeelden die door onze maatschappij als extremistisch, of toch in ieder geval als *extreem* worden beschouwd. De wijze waarop ouders allerlei denkbeelden aan kinderen meegeven, wordt ook wel ‘intergenerationele overdracht’ genoemd. Dit concept vindt zijn oorsprong in onder meer genetische erfelijkheidsstudies (Cavalli-Sforza, & Feldman, 1973), de sociale leertheorie van Bandura (1969), en het culturele reproductie-denken van Bourdieu (1986). De aandacht voor de overdracht van gezinspatronen gaat echter veel verder terug (zie bijvoorbeeld Nisbet, 1889; Pendleton, 1848). Intergenerationele overdracht is vanuit

de (ontwikkelings)psychologie, pedagogiek, sociologie en criminologie dan ook uitvoerig onderzocht. In uiteenlopende thema's – van echtscheidingen (Amato, 1996) tot politieke voorkeuren (Jennings, Dalton & Klingemann, 2007), tot partnergeweld (Ehrensaft e.a., 2003) – komt de invloed van ouders op hun kinderen naar voren. Naar de overdracht van extreme ideologieën is tot op heden echter nauwelijks gestructureerd onderzoek gedaan (zie Van Wieringen e.a., 2021). In de bestudering hiervan wordt nog te vaak teruggegrepen op oppervlakkige concepten zoals 'opvoeding' of 'indoctrinatie', zonder oog te hebben voor de complexe, multidisciplinaire aard van het fenomeen.

Bovendien roept de extremistische casuïstiek vragen op, die zich onvoldoende door deze bestaande verklaringen laten beantwoorden. Gudrun Burwitz – de enige dochter van SS-kopstuk Heimlich Himmler – groeide bijvoorbeeld op als een overtuigd aanhanger van het nazisme. Tot haar dood in 2018 bleef zij de daden en denkbeelden van haar vader hardvochtig verdedigen (Sandomir, 2018). Tegelijkertijd weten we dat niet alle extremistische ouders ook daadwerkelijk extremistische kinderen voortbrengen: sommige kinderen slagen er wel degelijk in de schadelijke ideologieën van hun ouders achter zich te laten. Zo is Omar Bin Laden – de vierde zoon van het brein achter de aanslagen van 11 september 2001 – een vermeend Amerika-fanaticus, die zich volledig van de daden en ideeën van zijn vader heeft gedistantieerd (Butler & Fazal, 2021). Ook van kinderen uit andere extreme milieus, zoals sektarische bewegingen, is bekend dat waar sommigen hun hele leven lid blijven, anderen zich uiteindelijk van de gezinsideologie weten te ontdoen (Danley, 2005; De Baets e.a., 2021; Lalach & McLaren, 2017). Deze verschillen laten zich moeilijk verklaren. Wat maakt dat Omar zich wél heeft kunnen losmaken en Gudrun niet? Hoe vinden ideologische overdrachtsprocessen van ouder op kind binnen extreme milieus plaats? En welke elementen spelen hierbij een beschermende of stimulerende rol?

In dit artikel beargumenteren wij waarom de beantwoording van deze vragen een eigen, multidisciplinaire onderzoeksagenda verdient – los van regulier overdrachtsonderzoek enerzijds, en populaire verklaringen zoals 'hersenspoeling' anderzijds. Hiervoor dragen wij drie redenen aan. Ten eerste onderscheidt de overdracht van extreme ideologieën zich van ander overdrachtsonderzoek, aangezien extreme gezinnen de status-quo fundamenteel afwijzen; overdracht van deze denkbeelden veelal in isolatie plaatsvindt; en interne en/of externe geweldsbereidheid een centrale rol in deze overdrachtsprocessen inneemt. In de tweede plaats bepleiten wij dat de termen die in het publieke debat worden gebruikt, zoals opvoeding,

indoctrinatie en hersenspoeling tekortschieten wanneer wij dit fenomeen willen begrijpen. In de derde plaats kenmerkt de overdracht van extreme denkbeelden zich door haar uiterst complexe aard – waarbij ouder en kind elkaar continue wederzijds beïnvloeden, aan de hand van tradities, patronen en rolverdelingen die voor een buitenstaander niet gemakkelijk te ontwaren zijn (Fiese, 2006; LaRossa & Reitzes, 2009; Roest, 2007). In de duiding hiervan is een multidisciplinaire benadering noodzakelijk – zo laten wij zien aan de hand van onze recente literatuurstudie (Van Wieringen, Weggemans, Krüsselmann & Liem, 2021). We zullen tot slot ingaan op enkele overwegingen die een plaats verdienen in onderzoek naar de overdracht van extreme denkbeelden – zoals het onderscheid tussen de overdracht van *gedragingen* en de overdracht van *gedachten*, en het effect van externe invloeden op het gezinssysteem. Ook doen we enkele methodologische en inhoudelijke suggesties voor vervolgonderzoek.

2 De overdracht van extreme ideologieën

Het concept ‘intergenerationele overdracht’ verwijst naar een multidirectioneel proces waarbij zowel ouders als kinderen elkaar direct of indirect beïnvloeden in hun overtuigingen, normen en waarden (Bernardi, 2013; Roest, 2007). In dit artikel kijken we specifiek naar intergenerationele overdracht in de richting van ouder op kind. Intergenerationele overdracht is een prominent onderzoeksthema binnen de ontwikkelingspsychologie, waarin de manier waarop kinderen gedrag en gedachten aanleren centraal staat. Het wordt beschouwd als een belangrijke verklaring voor de continuïteit van een verscheidenheid aan gedachten- en handelingspatronen door de tijd heen, binnen families. De overdracht van genderattitudes (Dhar e.a., 2019), gehechtheid (Jenks, 2005) en ouderschapsstijlen (Conger, Belski & Capaldi, 2009) zijn voorbeelden van veel bestudeerde onderwerpen.

Radicale, extremistische en sektarische ideologieën wijken echter op ten minste drie punten af van de gedachten en gedragingen waar dergelijk overdrachtsonderzoek zich over het algemeen op richt. In de eerste plaats delen extremistische en radicale gemeenschappen het kenmerk de ideologische status quo af te wijzen (Bötticher, 2017) – wat ook voor sektes geldt (Richardson, 1978). Zowel radicalen als extremisten ‘*follow and advocate an abstract ideal or set of principles that is more or less highly contested*’ (Dahms, 2020, p. 134) en ook sekteleiden wijken af van de ‘dominante religieuze cultuur’ in een gemeenschap (Richardson, 1978, p. 31). Sektarisme kan zodoende net als extremisme als een subcategorie van radicalisme worden beschouwd,

gezien de non-conformistische aard van beide type ideologieën. Bovendien kunnen extremistische groeperingen zoals IS volgens sommigen eveneens als ‘sekte’ worden aangeduid door hun gesloten karakter (zie bijvoorbeeld Day & Kleinmann, 2017; Stein, 2021) – wat de onderlinge verbanden tussen deze ideologieën verder onderstreept. Het is deze gedeelde fundamentele antipathie tegen de heersende maatschappelijke en/of politieke orde die de overdracht van extreme ideologieën als onderzoeksobject onderscheidt van ‘reguliere’ overdrachtsprocessen. Naar de manier waarop dergelijke antipathieën en vijandsbeelden op kinderen worden overgedragen en de mate waarin kinderen deze vervolgens overnemen, is tot op heden immers nog onvoldoende onderzoek gedaan.

In de tweede plaats is er de sociaalmaatschappelijk geïsoleerde context van radicalisme, extremisme en sektarisme, waardoor familieleden mogelijk een extra zwaarwegende rol spelen in de overdracht van dit gedachtegoed. Voor al deze extreme denkbeelden geldt immers dat overdrachtsprocessen in een subculturele context plaatsvinden, waarbij kinderen mogelijk worden weggehouden van tegengeluiden. Indien zij hier wel aan worden blootgesteld – bijvoorbeeld in de vorm van een basisschooldocent die de extreme gezinsideologie niet onderschrijft – kan dat een intern loyaliteitsconflict teweegbrengen (zie Van Wieringen e.a., 2021). Deze mogelijke botsing tussen de denkbeelden van ouders enerzijds en die van overige actoren anderzijds, verdient eveneens een grotere plek in overdrachtsonderzoek.

Een derde en laatste verschil met de thema's die overdrachtsonderzoek normaliter bestudeert, heeft betrekking op de inherent gewelddadige aard van extreme denkbeelden. Wij hanteren hier een brede interpretatie van het concept ‘gewelddadig’ – waarbij wij onderscheid maken tussen een *externe* en een *interne* vorm van gewelddadigheid. De externe vorm verwijst allereerst naar (de bereidheid tot) geweld tegen de buitenwereld – ofwel in directe zin (gericht tegen personen of hun eigendom) of in indirecte zin (schending van de democratische rechtsstaat of de openbare orde). Deze externe aspecten zijn wellicht meest evident in relatie tot extremistische denkbeelden (zie bijvoorbeeld De Graaf, 2018; Borum, 2011). De interne vorm verwijst daarentegen naar het geweld dat de leden van de ideologische groep wordt aangedaan. Dit doet zich voornamelijk – maar niet uitsluitend – voor in sektarische bewegingen. De overdracht van zulke denkbeelden is als ‘gewelddadig’ aan te merken, gezien de langetermijneffecten die het met zich meebrengt, in de vorm van fysieke, psychologische of emotionele schade. Uit de literatuur is reeds bekend hoe individuen die opgroeien in geïsoleerde milieus met hoge sociale controle en gebrekkige ruimte voor identiteitsvorming, privacy en zelfbeschikking emotionele schade op kunnen

lopen die zich moeilijk laat herstellen (zie De Baets e.a., 2021; Detraux, 2007; Van Wijk e.a., 2013). Het langdurige leed dat deze interne en/of externe geweldsbereidheid teweeg kan brengen (dan wel in de buitenwereld, dan wel in het leven van de kinderen in kwestie), heeft mogelijk gevolgen voor de mate waarin en manier waarop kinderen zich uiteindelijk los weten te maken van hun opvoeding. Dergelijke overwegingen spelen in regulier overdrachtsonderzoek echter niet of nauwelijks een rol. Dit laat wederom zien dat de intergenerationele overdracht van extreme ideologieën zoals extremisme en sektarisme een uniek thema is dat een aparte onderzoeksagenda verdient.

3 Opvoeding, indoctrinatie en intergenerationele overdracht

In conceptuele zin heeft ‘intergenerationele overdracht’ de voorkeur boven meer gangbare termen zoals ‘opvoeding’, en het populaire ‘indoctrinatie’ of ‘hersenspoeling’. Hoewel intergenerationele overdracht deels met deze termen overlapt, zijn er enkele verschillen die voor een bredere acceptatie van intergenerationele overdracht als concept pleiten. Zo is het verschil tussen opvoeding en overdracht dat opvoeding primair de ouderlijke intentie en de daaruit voortvloeiende handelingen en keuzes centraal stelt (zie Sleutel & De Ruyter, 2019). Het is, met andere woorden, ‘gericht op de ontwikkeling van het kind’ (Kok & Van Oeffelt, 1982). De ouder heeft hierin de taak het kind een klimaat te scheppen dat persoonlijkheidsgroei bevordert en optimale kansen op zelfontplooiing te bieden (Kok & Van Oeffelt, 1982). Het concept ‘opvoeding’ verwijst zodoende niet alleen naar de ouderlijke verantwoordelijkheid voor dit proces, maar ook naar onze normatieve blik hierin. Opvoeden staat in het dagelijks taalgebruik gelijk aan *goed* opvoeden: een kind dat zich onbehoorlijk gedraagt is niet *verkeerd* opgevoed, maar *niet* opgevoed’.

Andere termen die in het publieke debat worden gebruikt, zoals *‘brainwashing’* of ‘hersenspoeling’ en ‘indoctrinatie’ (zie Moore, 2018), schieten eveneens te kort. Deze termen suggereren een zekere passiviteit ten aanzien van de rol van het kind in het overdrachtsproces. Dit staat haaks op de veronderstelling van overdracht als co-creatie van zowel ouder als kind, welke in hedendaagse sociaal-constructivistische socialiseringstheorieën overheerst. Deze veronderstellen dat overdracht voortkomt uit alledaagse interacties binnen het gezin (LaRossa & Reitzes, 2009; Plourde & Alawiye, 2003), in plaats van uit een lineair, ouder-gedreven proces (zie Goodman,

1985). Uitgaande van dit perspectief vormt het indoctrinatie-frame een overgesimplificeerde weergave van een complex fenomeen – waarin zowel ouder als kind een aandeel heeft. Het gebruik van deze term is voorts wederom normatief in de zin dat zij meestal wordt toegepast op die denkbeelden die de samenleving als ‘abnormaal’ beschouwt. Het feit dat men ‘indoctrinatie’ verkiest boven bijvoorbeeld ‘training’ of ‘onderwijs’, verraaft onze eigen afkeur van de overgedragen ideologie in kwestie (Moore, 2018; zie ook Coates, 2016; Young, 2012). Dat deze terminologie desondanks blijft prevaleren in het publieke debat, onderschrijft wederom het belang van een bredere erkenning van intergenerationale overdracht als concept en fenomeen.

4 Noodzaak tot een multidisciplinaire benadering

Het discipline-overstijgende karakter van intergenerationale overdracht bevestigt dit belang eveneens. In een eerste verkennende studie (Van Wieringen e.a., 2021) hebben we beschreven wat er bekend is over de mate waarin en de manier waarop extreme ideologieën van ouder op kind worden overgedragen. Aan de hand van een systematische literatuurstudie en aanvullende interviews met experts, hebben we laten zien dat bestaande theorieën uit diverse disciplines ook op dit onderzoeksthema van toepassing zijn.

Allereerst onderschrijven onze bevindingen de *chanelling theory* (kanaliserings-theorie), afkomstig uit de religiestudies. Deze theorie veronderstelt dat ouders hun kinderen ‘kanaliseren’ in bepaalde instellingen, welke vervolgens hun religieuze identiteit indirect vormgeven (Cornwall, 1989; Erickson, 1992). Onze studie laat zien hoe ouders met extreme denkbeelden eveneens het ideologische pad voor hun kinderen uitstippelen, door keuzes te maken in de scholen, (jeugd)verenigingen, en bijeenkomsten waar zij aan deelnemen. Zo beschrijven Blee (2002) en Reinish (2020) hoe kinderen in rechts-extreme kringen naar zomerkampen worden gestuurd, waar zij ideologische scholing ondergaan. Ook het feit dat ouders invloed uitoefenen op de vriendschapsrelaties en huwelijkspartners van hun kinderen (Wieringen e.a., 2021), is in onze studie aan te wijzen als ondersteuning voor deze religieuze ‘kanaliserings-theorie’.

Ook laat ons onderzoek zien dat sociologische labelingtheorie (of sociale etiketteringstheorie) (zie Becker, 1963; Lemert, 1967) een belangrijke rol kan spelen bij de overdracht van extreme gedachtensystemen. Zo blijkt dat de maatschappelijke stigmatisering van bepaalde groepen en denkbeelden in de samenleving negatief doorwerkt op de identiteit van jongeren uit

radicale of extremistische milieus (Van Wieringen e.a., 2021). Het opgroeien in een dergelijk gezin wordt dan een zelfbevestigende voorspelling – niet omdat de opvoeding daartoe leidt, maar omdat de buitenwereld dit lijkt te verwachten – wat ertoe kan leiden dat jongeren de ideeën van hun ouders onderbewust overnemen.

Victimologische studies en onderzoek naar de overdracht van trauma's bevatten eveneens relevante inzichten. Gevoelens van slachtofferschap zijn hierin immers als een relevante factor in de overdracht van extreme denkbeelden naar voren gekomen. Negatieve ervaringen met autoriteiten, discriminatie of buitensluiting maken dat het gezin zich geen onderdeel voelt van de bredere maatschappij (Van Wieringen e.a., 2021). Kinderen uit deze milieus wordt vervolgens geleerd dat het gezin te lijden heeft onder een kwade 'Ander' – een vijand die zich buiten de eigen groep bevindt. Zodoende onderstreept ons onderzoek de rol van *narratives of anger* (narratieven van woede), welke ook binnen getraumatiseerde gemeenschappen een belangrijke sociale functie vervullen (Immler, 2012). Het 'wij-zij-denken' en de behoefte aan wraak die hiermee gepaard kan gaan, kan intergenerationele overdracht vervolgens in de hand werken (Van Wieringen e.a., 2021).

Daarnaast laat onze studie zien dat ouders een belangrijke rol kunnen spelen in de morele duiding voor maatschappelijk onacceptabel handelen, wat Sykes en Matza (1957) 'neutralisatietechnieken' noemen. Deze criminologische theorie laat zien hoe daders hun illegitieme handelingen voor zichzelf rationaliseren. Door bijvoorbeeld de ernst van hun handelingen te bagatelliseren, of door te ontkennen dat zij met hun acties slachtoffers maken, kunnen criminelen hun geweten sussen (Sykes & Matza, 1957). Neutralisatietechnieken zijn later echter ook gebruikt om te begrijpen hoe extremisten hun overtuigingen en acties goedpraten (zie bijvoorbeeld Colvin & Psoiu, 2018; Wood, 2018). Ook hier liggen mogelijk interessante aanknopingspunten om de intergenerationele overdracht van extreme ideologieën beter te kunnen begrijpen. Zo blijkt dat kinderen de neutralisatietechnieken van hun ouders kunnen internaliseren, om het gebruik van geweld tegen andersdenkenden goed te praten (Van Wieringen e.a., 2021; zie ook Horgan e.a., 2016).

Tot slot kunnen ook levensloopcriminologische benaderingen van waarde zijn in de bestudering van extremistische overdracht. Vooral studies naar uittrading uit de criminaliteit, in het Engels *desistance* genoemd (Bovenkerk, 2010), kunnen nuttig zijn om te begrijpen hoe kinderen zich losmaken van extremistische gezinssystemen. Onze studie liet bijvoorbeeld zien hoe keerpunten en triggergebeurtenissen (zie Sampson & Laub, 1995) – zoals een positieve interactie met iemand met een andere ideologie of

leefstijl – losmaken kunnen stimuleren (Van Wieringen e.a., 2021). Over de katalysatoren (of *hooks for change*, zie Giordano, Cernkovich, & Rudolph, 2002, p. 992) die zorgen dat men dergelijke keerpunten ook daadwerkelijk aangrijpt, is echter nog weinig bekend (Wieringen et. al., 2021). Verder onderzoek hiernaar kan op termijn helpen interventies te ontwikkelen om kinderen uit extremistische gezinnen te helpen uittreden.

Dit laat al met al zien dat uit diverse theoretische invalshoeken te putten valt in de duiding van de intergenerationele overdracht van extreme gedachtensystemen. Bovenstaande en andere inzichten uit onder meer de religiewetenschappen, sociologie, traumastudies, victimologie en (levensloop)criminologie, vormen een waardevolle aanvulling op meer traditionele ontwikkelingspsychologische perspectieven. Ook deze multidisciplinaire aard maakt intergenerationele overdracht als concept waardevol.

5 Tot slot

De intergenerationele overdracht van extreme ideologieën zoals extremisme en sektarisme is een thema dat een eigen onderzoeksagenda verdient. Hiertoe hebben wij drie verschillende redenen aangedragen: (1) de interne en externe geweldsbereidheid die extreme ideologieën onderscheidt van ‘regulier’ overdrachtsonderzoek; (2) de lacunes van meer gangbare concepten zoals opvoeding, indoctrinatie en hersenspoeling; en (3) de complexe en multidisciplinaire aard van het fenomeen. In een dergelijke onderzoeksagenda zou ruimte moeten bestaan voor zowel klassieke ontwikkelingspsychologische benaderingen, als voor bestaande inzichten uit de religiewetenschappen, sociologie, traumastudies, victimologie en (levensloop)criminologie. Voorbeelden van genoemde relevante invalshoeken zijn (sociaal-constructivistische) socialiseringsmodellen, de kanaliseringshypothese, de labelingtheorie, narratieven-benaderingen, neutralisatietheorieën en bestaande kennis rondom uittreding.

Op basis hiervan kunnen nieuwe onderzoeksvragen en -perspectieven ontstaan. Zo zouden meer gendersensitieve invalshoeken, waarin aandacht bestaat voor de invloed van (ideologische) rolpatronen op intergenerationele overdrachtsprocessen, nuttig kunnen zijn (zie ook Copeland, 2020). In hoeverre spelen vaders en moeders bijvoorbeeld andere rollen binnen deze processen? Ook over de uittreding van kinderen uit dergelijke milieus is tot nog toe weinig bekend. Wat kunnen casussen zoals die van Omar Bin Laden ons leren over de manier waarop kinderen zich losmaken? En waaruit bestaan de drijfveren voor verandering (Giordano, Cernkovich, & Rudolph, 2002, p. 992) waarmee uittreden kan worden gestimuleerd?

Vanzelfsprekend brengt een dergelijk nieuw onderzoeksveld ook vragen met zich mee over de mate waarin de intergenerationele overdracht van extreme ideologieën als uitkomst 'meetbaar' is. Indien een kind de denkbelden van zijn ouders wel overneemt maar hier niet naar handelt, in hoeverre valt dit als 'overdracht' aan te merken? Dezelfde vraag kan worden gesteld voor kinderen die hun ouders in gedrag imiteren, zonder de onderliggende ideologie te begrijpen of hiermee in te stemmen. Gezien de directe relatie tussen overtuigingen en gedragingen in de psychologie slechts zwakke onderbouwing kent (zie McCauley en Moskalenko, 2017), is dit een vraagstuk dat eveneens aandacht verdient.

Ook de afbakening van de gezinscontext is van belang. Het is de vraag in hoeverre ouders en kinderen in extreme milieus daadwerkelijk in isolatie kunnen worden beschouwd. Overkoepelende systemen op microniveau (zoals vrienden, buurtgenoten en kennissen), en op macroniveau (zoals de politieke, maatschappelijke of historische context) kunnen de gezinsdynamiek beïnvloeden. Vanuit die optiek dient men uiteindelijk te waken voor overschatting van de invloed van ouders op hun kinderen, en is een meer holistische of systemische benadering (zie Bavelas & Segal, 1982) aan te bevelen.

In bestudering van de overdracht van extreme denkbelden gaat tot slot de voorkeur uit naar onderzoeksdesigns waarin de subjectieve aard van gezinsdynamieken kan worden gevat. Met name kwalitatieve benaderingen, zoals diepte- en levensloopinterviews, kunnen helpen om processen van socialisering, betekenisgeving en internalisering van extreme ideologieën beter te begrijpen. Ook longitudinaal onderzoek heeft veel te bieden, wanneer het gaat om de veranderlijkheid van intergenerationele overdracht door de tijd heen. Hierbij kan men denken aan enquêtes of zelfrapportages waarin zowel ouders als kinderen op diverse tijdsmetingen hun overtuigingen en onderlinge relaties rapporteren. De inzichten die hieruit voortvloeien kunnen uiteindelijk helpen voorkomen dat een nieuwe generatie belast raakt met de extreme denkbelden van haar ouders.

Literatuur

- Amato, P. R. (1996). Explaining the intergenerational transmission of divorce. *Journal of Marriage and the Family* 58(3), 628-640.
- Bandura, A. (1969). *Principles of behavior modification*. New York: Holt, Rinehart & Winston, Inc.
- Bavelas, J. B., & Segal, L. (1982). Family systems theory: Background and implications. *Journal of communication*, 32(3), 99-107.

- Becker, H. S. (1963). *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York: Free Press.
- Belsky, J. (2005). *The developmental and evolutionary psychology of intergenerational transmission of attachment*. In: Carter, S.C. (Ed.), *Attachment and bonding: A new synthesis* (p.169-198). Cambridge: MIT Press.
- Bernardi, L. (2013). From mothers to daughters. Intergenerational transmission of fertility norms. In: Ellingsaeter, A.L., Jensen, A., & Lie, M. (Red.), *The Social Meaning of Children and Fertility Change in Europe* (p. 153-168). New York: Routledge.
- Blee, K. (2002). Inside organized racism. Berkeley: University Of California Press.
- Borum, R. (2011). Radicalization into violent extremism II: A review of conceptual models and empirical research. *Journal of strategic security*, 4(4), 37-62.
- Bötticher, A. (2017). Towards Academic consensus definitions of radicalism and extremism. *Perspectives on terrorism*, 11(4), 73-77.
- Bovenkerk, F. (2010). *Uittreden: Over het verlaten van criminele organisaties*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Broderick, C. B. (1993). *Understanding family process: Basics of family systems theory*. London: Sage Publishers.
- Butler, G. & Fazal, M. (27 maart 2021). 'De zoon van Osama bin Laden is een schilder en Amerika is zijn muze'. *Vice*. Geraadpleegd via: <https://www.vice.com/nl/article/jgq3gd/de-zoon-van-osama-bin-laden-is-een-schilder-en-amerika-is-zijn-muze>
- Cavalli-Sforza, L. L., & Feldman, M. W. (1973). Cultural versus biological inheritance: phenotypic transmission from parents to children. (A theory of the effect of parental phenotypes on children's phenotypes). *American journal of human genetics*, 25(6), 18-37.
- Coates, D. D. (2016). Life inside a deviant "religious" group: Conformity and commitment as ensured through 'brainwashing' or as the result of normal processes of socialisation. *International Journal of Law, Crime and Justice*, 44, 103-121.
- Colvin, S. & Psoiu, D. (2018). When being bad is good? Bringing neutralization theory to subcultural narratives of right-wing violence. *Studies in Conflict & Terrorism*, 43(6), 493-508.
- Conger, R. D., Belsky, J., & Capaldi, D. M. (2009). The intergenerational transmission of parenting: Closing comments for the special section. *Developmental psychology*, 45(5), 1276-1283.
- Copeland, S. (2020). *Kin and peer contexts and militant involvement: A narrative analysis*. Lancaster University.
- Cornwall, M. (1989). The determinants of religious behavior: A theoretical model and empirical test. *Social Forces*, 68, 572-592.
- Dahms, H. F. (2020). Adorno's Critique of the New Right-Wing Extremism: How (Not) to Face the Past, Present, and Future. *Disclosure: A Journal of Social Theory*, 29(1), 129-179.

- Danley, C.J. (2004). *Interpersonal factors which contributed to one's ambivalence around leaving a cult*. [Proefschrift]. Massachusetts School of Professional Psychology.
- Day, J., & Kleinmann, S. (2017). Combating the cult of ISIS: a social approach to countering violent extremism. *The Review of Faith & International Affairs*, 15(3), 14-23.
- De Baets, P., Janssen, J., van Wijk, A., & Braeckman, J. (2021). Sektarische bewegingen. *Cahiers Politiestudies*, 60(3). Antwerpen: Gompel & Svacina.
- De Graaf, B. A. (2018). Terrorisme-en radicaliseringsstudies: een explosief onderzoeksveld. *Justitiële Verkenningen*, 17(3), 8-30.
- Detraux, J. (2007). Angst bij ex-sekteleden: neurologische en psychologische reflecties. *Antenne*, 21-27.
- Dhar, D., Jain, T., & Jayachandran, S. (2019). Intergenerational transmission of gender attitudes: Evidence from India. *The Journal of Development Studies*, 55(12), 2572-2592.
- Eelbode, F. (4 maart 2021). 'België zet deur open voor terughalen IS-vrouwen'. *De Tijd*. Geraadpleegd via: <https://www.tijd.be/politiek-economie/belgie/federaal/belgie-zet-deur-open-voor-terughalen-is-vrouwen/10288819.html>
- Ehrensaft, M. K., Cohen, P., Brown, J., Smailes, E., Chen, H., & Johnson, J. G. (2003). Intergenerational transmission of partner violence: a 20-year prospective study. *Journal of consulting and clinical psychology*, 71(4), 741-753.
- Erickson, J. A. (1992). Adolescent religious development and commitment: A structural equation model of the role of family, peer group, and educational influences. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 31, 131-152.
- Fiese, B. H. (2006). *Family routines and rituals*. Yale University Press.
- Goodman, N. (1985). Socialization: I. A sociological overview. *Studies in Symbolic Interaction*, 1, 73-94.
- Gurman, A. S., & Kniskern, D. P. (2014). *Handbook of family therapy*. London: Routledge.
- Hoge Raad (2020). Zaaknummer 19/05666 (ECLI:NL:HR:2020:1148). Geraadpleegd via: <https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:HR:2020:1148>
- Horgan, J., Taylor, M., Bloom, M. & Winter, C. (2016). From Cubs to Lions: A Six Stage Model of Child Socialization into the Islamic State. *Studies in Conflict & Terrorism*, 40(7), p. 645-664.
- Immler, N. L. (2012). 'Too little, too late'? Compensation and family memory: Negotiating Austria's Holocaust past. *Memory Studies*, 5(3), 270-281.
- Jennings, M. K., Dalton, R. J., & Klingemann, H. D. (2007). *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Oxford: Oxford University Press.
- Kok, J. F. W., & Van Oeffelt, P. W. H. M. (1982). Op weg naar een orthopedagogiek: Vraagstellingen om specifiek opvoeden, gerelationeerd aan relationele,

- cognitieve en conatieve belemmeringen in het opvoedings-ontwikkelingsproces. *Pedagogisch Tijdschrift*, 7, 290-294.
- Lalich, J., & McLaren, K. (2017). *Escaping Utopia: Growing Up in a Cult, Getting Outs, and Starting Over*. New York: Routledge.
- Lamote, S. (21 december 2020). "Duitsland en Finland hebben begrepen dat Syriestrijders terughalen veiliger is". *De Tijd*. Geraadpleegd via: <https://www.tijd.be/politiek-economie/internationaal/algemeen/duitsland-en-finland-hebben-begrepen-dat-syriestrijders-terughalen-veiliger-is/10273378.html>
- LaRossa, R., & Reitzes, D. C. (2009). *Symbolic interactionism and family studies*. In: Boss, P., Doherty, W.J., LaRossa, R. Schumm, W.R., Steinmetz, S.K. (Eds.). *Sourcebook of family theories and methods* (p. 135-166). Boston: Springer.
- Lemert, E. (1967). *Human Deviance, Social Problems and Social Control*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- McCauley, C., & Moskalenko, S. (2017). Understanding political radicalization: The two-pyramids model. *American Psychologist*, 72(3), 205-216.
- Nijhof, K. S., Engels, R. C., Wientjes, J. A. M., & De Kemp, R. A. (2007). Crimineel gedrag van ouders en kinderen. *Pedagogiek*, 27(1), 29-44.
- Nisbet, J. F. (1889). *Transmission of physical and mental characteristics*. In: *Marriage and heredity: A view of psychological evolution* (p. 88-104). London: Ward and Downey.
- Pendleton, H. (1848). *The Parents Guide for the Transmission of Desired Qualities to Offspring, and Childbirth Made Easy*. New York: Fowlers and Wells.
- Plourde, L.A. & Alawiye, O. (2003). Constructivism and elementary preservice science teacher preparation: Knowledge to application. *College Student Journal*, 37(3), 334-340.
- Reinish, D. (2020). Teenagers and young adults in dissident Irish republicanism: a case study of Na Fianna Éireann in Dublin. *Critical Studies on Terrorism*, 13(4), 702-723.
- Richardson, J. T. (1978). An oppositional and general conceptualization of cult. *The Annual Review of the Social Sciences of Religion Utrecht*, 2, 29-52.
- Roest, A. (2007). Overdracht van waarden tussen ouders en pubers: Eenrichtingsverkeer?. In: Gerris, J.R.M. (Red.), *Jeugdzorg en Probleemgedrag: Opvoedingswaarden en Vernieuwingen in Aanpak* (p. 69-82). Assen: Van Gorcum BV.
- Sampson, R. J., & Laub, J. H. (1995). Understanding variability in lives through time: Contributions of life-course criminology. *Studies on Crime & Crime Prevention*, 4(2), 143-158.
- Sandomir, R. (6 juli 2018). 'Gudrun Burwitz, Ever-Loyal Daughter of Himmler, Is Dead at 88'. *The New York Times*. Geraadpleegd via: <https://www.nytimes.com/2018/07/06/obituaries/gudrun-burwitz-ever-loyal-daughter-of-himmler-is-dead-at-88.html>

- Steutel, J., & de Ruyter, D. (2019). Wat is opvoeding?: Een conceptuele analyse1. *Pedagogiek*, 39(1), 53-77.
- Stein, A. (2021). *Terror, love and brainwashing: Attachment in cults and totalitarian systems*. London: Routledge.
- Sykes, G. M. & Matza, D. (1957). Techniques of neutralization: A theory of delinquency. *American sociological review*, 22(6), 664-670.
- Van der Aa, E. (22 januari 20218). 'Coalitie: Help kalifaatkinderen in de kampen zelf'. *Algemeen Dagblad*. Geraadpleegd via: <https://www.ad.nl/binnenland/coalitie-help-kalifaatkinderen-in-de-kampen-zelf-a2b5dabd/>
- Van San, M. (2019). *Wanneer ouders een verkeerde keuze maken*. Nederlands Jeugdinstituut / Defence for Children. Geraadpleegd via: <https://www.nji.nl/nl/Download-NJi/Publicatie-NJi/Mulock-Houwer-lezing-Wanneer-ouders-een-verkeerde-keuze-maken.pdf>
- Van de Weijer, S., & Spapens, T. (2019). Intergenerationele overdracht en criminele families: introductie. *Tijdschrift voor Criminologie*, 61(2), 119-131.
- Van Wieringen, L., Weggemans, D.J., Krüsselmann, K. & Liem, M.C.A. (2021). *Van Ouder op Kind*. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoeks- en Documentatiecentrum.
- Van Wijk, A., Bremmers, B., Hardeman, M., Appelman, T., & Ferwerda, H. (2013). *Het warme bad en de koude douche*. Den Haag: WODC.
- Vollhardt, J. (2020). *The Social Psychology of Collective Victimhood*. Oxford: Oxford University Press.
- Wood, N. R. (2018). *Attitudes Towards Racism in KKK Forums: Denouncement, Avoidance, and Neutralization*. John Jay College, New York.
- Young, E.A. (2012). The use of the 'Brainwashing' Theory by the Anti-cult Movement in the United States of America, pre-1996. *Zeitschrift für junge Religionswissenschaft*, 7, 5-19.

Over de auteurs

L. (Layla) van Wieringen is onderzoeker/tutor bij het Institute of Security and Global Affairs voor de onderzoeksgroep Physical Violence and Public Order aan de Universiteit Leiden. Haar onderzoek richt zich op de intergenerationele overdracht van extreme ideologieën binnen de gezinscontext.

D.J. (Daan) Weggemans is programmadirecteur van de BSc Security Studies en onderzoeker aan het Institute for Security and Global Affairs aan de Universiteit Leiden. Hij doet onderzoek naar deradicalisering- en

reïntegratieprocessen van gewelddadige extremisten, en nieuwe terroristestrategieën en technologieën.

Prof. Dr. M.C.A. (Marieke) Liem is hoogleraar Geweld en Interventies aan de Universiteit Leiden, waar zij en haar team de Dutch Homicide Monitor coördineren. Marieke is afgestudeerd aan de Universiteit van Cambridge en behaalde haar PhD in Forensische Psychologie aan de Universiteit Utrecht. Voor ze bij het Institute of Security and Global Affairs kwam, was ze Marie Curie-fellow aan de Harvard University.